

УДК 159.922.62(043.3)

Чернобровкіна В. А.

ВНУТРІШНЯ СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ: ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті подано теоретичний аналіз поняття «внутрішня свобода особистості» і наведено результати емпіричного психологічного дослідження смислових структур особистісного досвіду дорослих досліджуваних, що лежать в основі внутрішньої свободи.

Ключові слова: внутрішня свобода особистості, смислове переживання, особистісний досвід, базисні переконання.

Важливою тенденцією наукового психологічного мислення сьогодні є подолання підходу до особистості як до продукту детермінаційного й формувального впливу переважно зовнішніх чинників. Визначальні характеристики людини як істоти, яка посідає особливе місце у світі, пов'язуються з її саморозвитком й самотворчістю, суб'єктивним способом буття, основою якого є *свобода* (К. Абульханова, Г. Костюк, Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Слободчиков, В. Татенко та ін.). *Принцип свободи*, сформульований у сучасних підходах, наголошує на базовій потребі, цінності й праві людини бути вільною та обґрунтовує необхідність ставлення до неї як вільної й відповідальної (О. Кузьміна [8]).

У зарубіжних психологічних дослідженнях активне вивчення проблеми свободи розпочалося в середині ХХ століття у зв'язку з поширенням гуманістичної та екзистенціальної психології, в яких свобода пов'язується з позитивним образом людини й розглядається як важлива умова повноцінного існування особистості, складова її психічного здоров'я (А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, В. Франкл, Е. Фромм, І. Ялом та ін.). У вітчизняній психології увага до проблеми свободи зросла в останні два десятиліття, що зумовлено, з одного боку, інтересом до поширених у світі екзистенціального й гуманістичного напрямів, з другого – розвитком підходів, що проростають на власних культурно-історичних та наукових традиціях, зокрема, суб'єктного, вчинкового,

герменевтичного. З'являється все більше праць вітчизняних психологів, спрямованих на виділення й опис явищ, що входять у предметне поле поняття свободи. Це феномени *автономії, суб'єктності, відповідальності, вибору, життєтворчості, самоцінності* особистості.

У центрі нашого інтересу перебуває внутрішня свобода особистості, що, на протигагу зовнішній або «негативній» свободі, яку може надати людині середовище, суспільство, є «позитивною», якою вона здатна оволодіти й скористатися сама [1; 17]. Поняття *внутрішньої, особистісної й психологічної* свободи використовують у психології як синонімічні [1; 9].

На рівні методологічного аналізу внутрішню свободу розглядають у зв'язку з проблемою самодетермінації активності людини (Д. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Слободчиков) [9; 12; 13], в емпіричних дослідженнях вивчають через феномени «особистісної автономії» і «внутрішньої каузальності» (Е. Десі, Р. Райан [22]), «життєстійкості» (С. Мадді [23]), «особистісного потенціалу» (Д. Леонтьєв), «психологічної суверенності» (С. Нартова-Бочавер [10]), «меж можливостей» (О. Кузьміна [8]) та ін.

У філософії свобода розуміється як сутнісна властивість людського суб'єкта (Г. Гегель), здатного трансцендувати наявну ситуацію життя (М. Мамардашвілі). Свобода відповідає такому рівню детермінації, на якому людина постає «першопричиною», «причиною себе», тобто

джерелом і автором власних дій (І. Кант, Г. Гегель). Існування людини припускає здійснення нею вільного й свідомого вибору в межах тієї фактичності, яка визначає її об'єктивну (фізичну, просторово-часову та ін.) заданість і межі можливостей (Ж.-П. Сартр, М. Гайдеггер, К. Ясперс). Свобода пов'язана з відповідальністю (Ж.-П. Сартр, М. Бердяєв).

Внутрішню свободу розглядають у філософії також як феномен особистості, що відбиває своєрідність зв'язку між особистістю і світом, характер якого визначається її здатністю долати зовнішню детермінацію, «творчо протистояти» світу, приймати й «переробляти» власну фактичність, усвідомлювати й змінювати межі своїх можливостей, здійснювати творчу діяльність. Свобода властива не всім людям, оскільки пов'язана з розвинутою духовністю й моральністю; вона відповідає високим рівням вольової саморегуляції активності, припускає структуру, зусилля, самоподолання й тому не тотожна всемогутності й свавілля (М. Бердяєв, М. Мамардашвілі, Ж. Марітен, Ф. Ніцше, В. Франкл).

Проблема свободи пов'язана також з визначальними методологічними положеннями класичних психологічних теорій особистості, зокрема з визнанням ними того чи іншого виду детермінізму. Теорії, що визнають тільки зовнішню стосовно людської свідомості причинність (психоаналіз (З. Фрейд) і біхевіоризм (Б. Скіннер)), схильні до заперечення свободи й здатності людини до самодетермінації. Концепції, що визнають цільову (А. Адлер) і ціннісну (А. Маслоу) детермінацію, розглядають людину як відповідальну та здатну свідомо обирати смислові основи свого життя і вважають свободу складовою загальнолюдського (екзистенціальна (Л. Бінсвангер, Р. Мей, В. Франкл, І. Ялом) та гуманістична психологія (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс)) або індивідуального способу існування (когнітивна психологія (А. Бек, Дж. Келлі)) [2; 8; 9; 17; 20; 24]. З позицій конструкціонізму й конструктивізму, що розглядають психічні феномени як породження дискурсів (К. Джерджен, П. Бергер, Т. Лукман, Е. фон Глазерсфельд, П. Ватцлавік, Х. фон Ферстер), свобода й несвобода постають як варіанти смислового конструювання суб'єктом власного світу [7; 18].

Експліцитні концепції свободи в зарубіжній психології здійснюють її репрезентацію через такі поняття, як *самодетермінація* (Е. Дісі, Р. Райан, У. Тейджсон), *цільова детермінація* (Дж. Річлак), *внутрішня мотивація* (Р. Уайт), *внутрішній локус каузальності* (Ф. Хайдер, Р. де Чармс), *інтернальний локус контролю*

(Дж. Ротгер), *самоефективність* (Дж. Істербрук), *суб'єктність (agency)* (А. Бандура, Р. Харре), *автономія* (Дж. Дуоркін), *автентичність* (Г. Френкфорт). Загальним для них є розгляд людини як здатної ініціювати свої дії, здійснювати їх регуляцію й контроль, виходити з-під впливу зовнішніх каузальних чинників, керувати системою детермінації власної активності на основі процесів усвідомлення та рефлексії власних потреб і прагнень.

Українські та російські психологи розглядають свободу як особливе ставлення людини до себе і світу, що визначає спосіб її існування (С. Рубінштейн), як здатність особистості до саморозвитку і самотворчості (Г. Костюк) і поставати суб'єктом, автором власних дій і власного життя (В. Татенко, В. Петровський, В. Слободчиков), як форму саморегульованої активності особистості (Д. Леонтьєв), як усвідомлення та змінювання меж власних можливостей (О. Кузьміна) тощо [8; 9; 11–13; 15].

У розглянутих підходах домінує функціональне розуміння *свободи*, в якому вона постає певною характеристикою, що визначає загальний принцип, або механізм функціонування психічної активності людини. Цей механізм полягає в *самодетермінації, тобто свідомому, рефлексивному визначенні й регулюванні суб'єктом змісту, напрямку й процесу власної активності (поведінки, діяльності, життєдіяльності) на основі внутрішніх мотиваційних, цільових та ціннісно-смислових чинників при опосередкованому впливі зовнішніх умов, унаслідок чого активність є відносно незалежною від них.*

Отже, психологічне розуміння і визначення свободи в наведених підходах і концепціях найчастіше дається з позиції «зовнішнього спостерігача». Попри наявність окремих спроб феноменологічного й топологічного розуміння окремих аспектів внутрішньої свободи [8; 10; 15; 16], вона лишається не вивченою в ракурсі суб'єктивного, внутрішнього переживання особистістю. Тому наше дослідження спрямоване на вирішення питання про те, чим є свобода для самої особистості, яким чином і через які внутрішні переживання і сенси вона сприймається, розуміється та проживається нею, як впливають смислові процеси, в яких відбувається це переживання, на її ставлення до себе й інших та на її життєві відносини.

Наше дослідження ґрунтується на *феноменологічному* витлумаченні внутрішньої свободи й спрямоване на вивчення її в тих проявах, у яких вона відображена в досвіді самої особистості та репрезентована в її смисловій системі. При цьому будучи внутрішньою, вона не є певною інтраіндивідуальною властивістю, що характеризує особистість

тільки «зсередини». Навпаки, вона виражає собою й «утілює» в собі особливі смислові відтінки відношення «Я – світ», а тому характеризує особистість, яка здатна творчо протистояти світу, будувати власне життя на основі свідомого й відповідального самовизначення, підтримувати рівні та вільні від залежності стосунки з іншими людьми.

Феноменологічний погляд на внутрішню свободу дає змогу розглянути її як дискурсивне явище, тобто як смислове переживання (й водночас як смислову структуру індивідуального досвіду). Базові ідеї феноменологічної психології полягають у розумінні переживання як центрального психологічного феномену, зосередженні уваги на аналізі сенсу, способів бачення й розуміння людиною світу, домінуванні принципу очевидності в дослідженнях та психотерапевтичній роботі, описовому підході до дослідження психологічних явищ (О. Улановський, Н. Бусигіна) [4]. Будь-яке переживання характеризується безпосередньою даністю суб'єктові (Е. Гуссерль, Ф. Василюк, Ю. Джендлін), водночас воно може мати різні рівні усвідомленості. Тому в межах феноменологічної герменевтики, яка реалізує інтерпретативну («розуміннєву») методологію, основним завданням є експлікація різних форм досвіду особистості, спрямована на те, щоб зробити зрозумілим його смисловий зміст [4; 5; 19].

У цьому контексті психологічна категоризація *внутрішньої свободи* здійснюється через її визначення як *смислового переживання особистістю своїх відносин зі світом, ставлення до інших людей і до себе*. Ми виходимо тут з розуміння переживання як одиниці свідомості (В. Дільтей, Е. Гуссерль, Л. Віготський), у якій відбивається ставлення людини до того чи іншого моменту дійсності, а також з уведеного Л. Віготським поняття «смислового переживання» й неодноразово наголошеного у фундаментальних психологічних працях зв'язку понять «переживання» і «сенс» (Е. Гуссерль, Ф. Василюк, Д. Леонтьєв та ін.) [6; 9].

У пошуку «одиниць сенсу», через які можна описати смислову «тканину» переживання внутрішньої свободи, ми звернулись до понять когнітивної персонології, що вживаються для позначення смислових елементів індивідуального досвіду людини. Це поняття «базисні переконання» (А. Бек), «моделі» (Дж. Боулбі, К. Крейк та ін.), «репрезентації» (Ж. Піаже), «конструкти» (Дж. Келлі), сукупність яких становить загальну ментальну модель світу людини (М. Смульсон) [14] або її особистісний досвід (Н. Чепелева) [19]. Розглядаючи внутрішню свободу особистості як особливу за смисловим

змістом структуру особистісного досвіду, ми досліджуємо когнітивні складові цієї структури, тобто ті «одиниці сенсу», в яких репрезентовано (в «перевтіленій» формі) такі особливості взаємозв'язку та взаємовпливу в системі «Я – світ», на основі яких особистість здатна будувати рівні, відкриті та вільні від залежності стосунки з іншими людьми, самовизначатись у власному виборі, свідомо будувати своє життя в межах тієї фактичності, що становить об'єктивні життєві умови та обставини. Важливим завданням дослідження, виходячи з цього, є визначення семантичних складових переживання внутрішньої свободи.

На основі аналізу смислових одиниць, з якими пов'язане розуміння свободи й автономії в різних психологічних теоріях і концепціях, було розроблено семантичну модель внутрішньої свободи як смислового переживання, в якій здійснено спробу експлікації змісту особистісного досвіду дорослої людини у вигляді чотирьох смислових підструктур (складників):

1) *позитивна життєва позиція*, яка відбиває емоційний аспект раннього досвіду особистості та забезпечує спонтанне, ненапружене й зацікавлене перебування особистості в контакт з зовнішнім світом і людьми; смислова «формула» позитивної життєвої позиції містить базисні переконання людини про доречність власного існування і наявність свого місця у світі, про позитивне ставлення до неї інших людей, довіру до себе і світу, а також про можливість і комфортність спонтанного самопрояву в будь-якій активності, що відповідає власним інтенціям; зміст цієї структури особистісного досвіду визначено на основі положень теорії Дж. Боулбі про надійну прив'язаність дитини до матері як основу подальшого розвитку її автономії [21], концепції Е. Еріксона про довіру до світу як передумову позитивного розвитку его-ідентичності особистості, теорії Е. Берна про життєву позицію «Я + Ти+» як основу особистісної автономії [3];

2) *стійка й диференційована межа Я*, заснована на досвіді диференціації особистістю Я і не-Я, що забезпечує здатність особистості не вступати у симбіотичні, залежні стосунки, відділяти свої переживання й потреби від почуттів та очікувань інших людей, усвідомлювати сферу власного самовизначення й відповідальності; її функціонування засноване на базисних переконаннях, на основі яких особистість привласнює собі право проявляти власну самотність, спокійно і толерантно переживаючи певну напругу, зумовлену відмінностями між власними інтенціями та спонукальними впливами з боку зовнішнього світу, й визначаючись у своїх діях,

виходячи зі свідомого й відповідального вибору; зміст цієї підструктури особистісного досвіду визначено на основі положення концепції С. Рубінштейна про *етичного* суб'єкта [12], а також підходів Ф. Перлза і М. Бубера про визнання і прийняття межі між Я та Іншим, з одного боку, як «місця» їх відокремлення, з другого – місця їхньої зустрічі та взаємодії;

3) *самодетермінація і життєва стійкість*, що забезпечує особистості здатність протистояти зовнішнім впливам і обставинам, долати життєві труднощі й вирішувати складні завдання життєдіяльності, підтримуючи цілісність своєї особистості та зберігаючи дієздатність, активність і здатність до вибору; відбивається у смислових переживаннях, які фіксують переконання особистості про її спроможність впливати на своє життя і визначати власне майбутнє, вистояти у стресах і розв'язувати складні життєві ситуації, про цінність здобутого у такий спосіб досвіду і здатність до саморозвитку й самозміни; смислові акценти цієї підструктури досвіду розкриті С. Рубінштейном – у розумінні принципу детермінізму «зовнішнє через внутрішнє», К. Абульхановою – у визначенні особистості як суб'єкта життєвого шляху, який розв'язує протиріччя життєдіяльності, Г. Костюком – у розумінні процесу особистісного становлення як саморуху й саморозвитку, В. Франклом – у положеннях про «ноопсихічний антагонізм», «протистояння заданості» та «впертість духу», Р. Меєм – у розумінні зв'язку долі (фактичності життя) й свободи [24], С. Мадді – в обґрунтуванні життєстійкості як здатності особистості протистояти стресам і труднощам [23], Д. Леонтьєвим – у визначенні поняття «особистісного потенціалу», головним феноменом якого є самодетермінація;

4) *екзистенціальний погляд на життя*, що забезпечує здатність особистості утримувати зрілу рефлексивну позицію стосовно світу, себе і свого місця в ньому, зберігати погляд на своє життя як ціле на основі переживання буттєвих цінностей; смислові акценти цієї підструктури досвіду репрезентовані у переконаннях особистості про своє життя як пошук власного сенсу та наявність у людини свободи шукати свій шлях у житті, про цінність власного життя і життя інших людей у контексті його скінченності, у визнанні вищих цінностей і загальній духовній орієнтації життя; виділення смислових складових цієї підструктури досвіду базується на розумінні С. Рубінштейном людського способу життя як рефлексивного проживання людиною своїх відносин зі світом [12], положенні А. Маслоу про мета-цінності й мета-спосіб буття, розумінні В. Франклом свободи

як прагнення до реалізації цінностей і сенсу життя, положенні І. Ялома про переживання людиною неминучих життєвих даностей [20].

При побудові семантичної моделі смислового переживання внутрішньої свободи ми виходили з припущення про лінійно-ієрархічний принцип, на основі якого формується й функціонує цілісна смислова структура особистісного досвіду, відбита в запропонованій моделі. Проте осмислення життєвих історій досліджуваних та феноменології переживань свободи – несвободи й залежності в умовах психотерапевтичного процесу дало нам змогу констатувати наявність *лінійних і нелінійних* зв'язків між складниками окресленої структури.

З метою емпіричного дослідження смислової структури переживання внутрішньої свободи в дорослих досліджуваних нами було розроблено, валідизовано та стандартизовано опитувальник «Я і Світ». На різних етапах дослідження використано також комплекс психодіагностичних методик, зокрема, самоактуалізаційний тест (САТ) Е. Шострома (в адаптації Ю. Альшиної, Л. Гозмана та ін.), опитувальник загальної каузальної орієнтації О. Дергачової та Д. Леонтьєва, опитувальник «Суверенність психологічного простору» С. Нартової-Бочавер, тест життєстійкості С. Мадді «Hardiness Survey» (в адаптації Д. Леонтьєва та О. Рассказової), адаптована версія тесту М. Куна та Т. Маркпартленда, модифікований варіант методики Дембо – Рубінштейн, тест Р. Плутчика «Діагностика типів психологічного захисту» (в адаптації Л. Вассермана, О. Єришева, Є. Клубової та ін.), багатовимірний біографічний опитувальник (модифікація ВІV форми А «Мангеймського біографічного інструменту») (МВІ).

У констатувальному дослідженні взяли участь 933 досліджуваних віком від 22 до 63 років (з них 64 особи, які відбувають термін покарання у виправно-трудових колоніях загального режиму Луганської області).

Результати дослідження засвідчують, що смислова структура переживання внутрішньої свободи в різні періоди дорослості має свої особливості, що співвідносяться з гендерним та віковим чинниками. Вплив гендерного чинника на смислову будову феномену внутрішньої свободи виявляється в тому, що в чоловіків яскравіше виражені переконання щодо спроможності людини впливати на свою долю й протистояти зовнішнім обставинам (установки на самодетермінацію). Найменш виразними в загальній структурі досвіду внутрішньої свободи в чоловіків є екзистенціальні погляди. У жінок екзистенціальні сенси виявляються більш виразно, при цьому їм

менше, ніж чоловікам, властиві переконання про здатність людини впливати на події свого життя та протистояти зовнішнім обставинам. У смисловій системі жінок мають найменшу репрезентацію сенси, що лежать в основі функціонування диференційованої і стійкої межі «Я – не-Я». Смыслові складові позитивної/негативної життєвої позиції виявляються в обох гендерних групах приблизно однаково, але з деяким переважанням показників у жіночій вибірці.

Вікові особливості переживання внутрішньої свободи в дорослих досліджуваних виявляються в найвиразнішому прояві її смислових складників у представників вікової групи від 31 до 40 років. На цей вік припадають «точки максимуму» в установленні позитивних стосунків з іншими людьми, упевненості в майбутньому, прагненні до досягнень, умінні протистояти тиску обставин та будувати життя за власним задумом. В останньому десятилітті зрілості (51–60 років) спостерігається найменш виразний прояв сенсів, що відповідають переживанню внутрішньої свободи.

У структурі особистісного досвіду досліджуваних, позбавлених волі за скоєння злочину, домінують сенси, що відповідають переживанню не-свободи й залежності. Найбільш типовим варіантом життєвої позиції ув'язнених є поєднання негативного ставлення до світу та інших людей з лояльним ставленням до себе. Функціонування межі «Я – не-Я» в них регулюється сенсами, на основі яких вони слабо диференціюють сферу власної відповідальності та відповідальності інших людей. У смисловій структурі досвіду самодетермінації й життєстійкості в ув'язнених переважають уявлення, протилежні самодетермінації й свободі, в основі яких лежить переконаність у відсутності в них вибору, здатності управляти власним життям. У системі екзистенціальних сенсів в ув'язнених виявлено знижену усвідомленість та ціннісну орієнтованість життя.

Кореляційний аналіз дав змогу встановити зв'язки між феноменом внутрішньої свободи/не-свободи та іншими особистісними властивостями дорослих: самосвідомістю, системою психологічних захистів, низкою інтегративних особистісних характеристик – життєстійкістю, суверенністю, автономією, системою властивостей самоактуалізованої особистості, когнітивно-смысловими особливостями ставлення до життя та ін.

Зокрема, існує зворотний зв'язок між вираженістю смислових складників внутрішньої свободи та напруженістю системи его-захисту, що дозволяє розглядати внутрішню свободу як стан відкритості особистості зовнішньому світу, іншим людям, здатність сприймати реальність

і взаємодіяти з нею без застосування механізмів її смислового спотворення, переживаючи автентичні емоції, не захищаючись від них і не уникаючи надмірної емоційної напруги.

Встановлено також, що існує зв'язок між раннім досвідом особистості, отриманим у батьківській родині, і смисловою будовою феномену свободи – не-свободи в дорослому віці. Досліджувані, схильні до переживання не-свободи й залежності, частіше мають несприятливий досвід стосунків у батьківській родині (негативний стиль виховання, негативна сімейна ситуація тощо); їм притаманні також несприятливі прояви внутрішнього й зовнішнього психологічного статусу: нестача сили Я, порушення в стосунках з людьми й труднощі соціальної адаптації, нейротизм, низька активність у соціальних контактах, схильність до психосоматичних порушень.

Таким чином, результати дослідження дали змогу сформулювати такі висновки:

– внутрішня свобода особистості є смисловим переживанням, що акумулює в собі досвід відносин особистості зі світом, стосунків з іншими людьми та ставлення до себе, набутий упродовж життя;

– семантична будова внутрішньої свободи як смислового переживання може бути експлікована через виокремлення в ній таких складників (підструктур особистісного досвіду), як позитивна життєва позиція, стійка й диференційована межа Я, досвід самодетермінації й життєвої стійкості та екзистенціальний погляд на життя;

– особливості смислового переживання внутрішньої свободи в різні періоди дорослості залежать від вікового та гендерного чинників;

– внутрішня свобода має свої індивідуально-психологічні кореляти – особливості самосвідомості дорослої людини, механізмів психологічного захисту, рівні прояву автономії, суверенності, життєстійкості та властивостей самоактуалізованої особистості, когнітивно-смыслові особливості ставлення до життя.

Перспективи подальшого вивчення проблеми внутрішньої свободи ми вбачаємо в дослідженні феноменології переживань свободи, не-свободи і залежності у віковому аспекті – в періоди дитинства, дорослішання й у старості; у більш глибокому дослідженні феномену особистісної, психологічної залежності за межами патологічних її форм у контексті різних сфер життя і різних сфер стосунків – стосунків дорослих дітей з батьками, професійних, подружніх, дружніх взаємин; у розробці підходів до виваженого й адекватного психологічного супроводу процесу розвитку автономії й самостійності дітей та підлітків та ін.

Список літератури

1. Балл Г. А. Психологическое содержание личностной свободы: сущность и составляющие / Г. О. Балл // Психология в радиогуманистической перспективе : избр. работы. – К. : Основа, 2006. – С. 257–278.
2. Бек А. Когнитивная психотерапия расстройств личности. Практикум по психотерапии / А. Бек, А. Фримен. – СПб. : Питер, 2002. – 544 с.
3. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений; Люди, которые играют в игры. Психология человеческой судьбы / Э. Берн ; пер. с англ. – М. : ПРАМЕБ, 1992. – 384 с.
4. Бусыгина Н. П. Методологические основания качественных исследований в психологии : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Общая психология, психология личности, история психологии» / Н. П. Бусыгина. – М., 2010. – 20 с.
5. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 200 с.
6. Выготский Л. С. Кризис семи лет / Л. С. Выготский // Собр. соч. : в 6 т. / Л. С. Выготский. – Т. 4. – М. : Педагогика, 1982. – С. 376–385.
7. Джерджен К. Движение социального конструкционизма в современной психологии / К. Джерджен // Социальная психология: саморефлексия маргинальности / под ред. Е. В. Якимовой. – М. : ИНИОН РАН, 1995. – С. 51–73.
8. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика / Е. И. Кузьмина. – СПб. : Питер, 2007. – 336 с.
9. Леонтьев Д. А. Феномен свободы: от воли к автономии личности / Д. А. Леонтьев // Только уникальное глобально : сб. ст. в честь 60-летия Г. Л. Тульчинского. – СПб. : СПбГУКИ, 2007. – С. 64–89.
10. Нартова-Бочавер С. К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / С. К. Нартова-Бочавер. – СПб. : Питер, 2008. – 400 с.
11. Петровский В. А. Идея свободной причинности в психологии личности / В. А. Петровский // Психология личности в трудах отечественных психологов / сост. Л. В. Куликов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 436–448.
12. Рубинштейн С. Л. Человек и мир / С. Л. Рубинштейн // Бытие и сознание. Человек и мир. – СПб. : Питер-Юг, 2003. – С. 281–426.
13. Слободчиков В. И. Реальность субъективного духа / В. И. Слободчиков // Психология личности в трудах отечественных психологов / сост. Л. В. Куликов. – СПб. : Питер, 2000. – С. 380–396.
14. Смутьсон М. Л. Дослідження ментальної моделі світу методом наративізації / М. Л. Смутьсон // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Т. 2, вип. 6. – С. 25–34.
15. Татенко В. А. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы / В. А. Татенко // Психологический журнал. – 1995. – № 3. – С. 23–34.
16. Тхостов А. Ш. Топология субъекта (опыт феноменологического исследования) / А. Ш. Тхостов // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1994. – № 2. – С. 3–13 ; № 3. – С. 3–12.
17. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1990. – 272 с.
18. Цоколов С. Дискурс радикального конструктивизма. Традиции скептицизма в современной философии и теории познания / С. Цоколов. – Мюнхен : Pphen, 2000. – 333 с.
19. Чепелева Н. В. Методологические основы исследования личности в контексте постнеклассической психологии / Н. В. Чепелева // Актуальні проблеми психології: Психологічна герменевтика / за ред. Н. В. Чепелевої. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – Т. 2, вип. 6. – С. 15–24.
20. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом ; пер. с англ. Т. С. Драбкиной. – М. : Независимая фирма «Класс», 1999. – 576 с.
21. Bowlby J. Attachment and loss. Volume 1 / J. Bowlby. – 2nd ed. – NY : Basic Books, 1982. – 436 p.
22. Deci E. L. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior / E. L. Deci, R. M. Ryan. – NY : Plenum Publishing Co., 1985. – 371 p. – (Perspectives in Social Psychology).
23. Maddi S. Dispositional Hardiness in Health and Effectiveness / S. Maddi // Encyclopedia of Mental Health / H. S. Friedman (Ed.). – San Diego (CA) : Academic Press, 1998. – P. 323–335.
24. May R. Freedom and destiny / R. May. – NY : Norton, 1981. – 276 p.

V. Chernobrovkina

INTERNAL INDIVIDUAL FREEDOM: THE EXPERIENCE OF PSYCHOLOGICAL RESEARCH

The theoretical analysis of concept “internal individual freedom” and results of empiric psychological research of semantic structures of personality experience of adults, lying in basis of internal freedom, are presented.

Keywords: internal individual freedom, semantic experiencing, personality experience, base persuasions.

Матеріал надійшов 15.09.2015